

O'QUVCHLARINI AMALIY SAN'AT VOSITASIDA AXLOQIY TARBIYALASHDA SHARQ OLIMLARINING PEDAGOGIK QARASHLARI

*Mamurova Dilfuza Islomovna, dotsent
Shukurov Ulug'bek Jo'rayevich, magistr
Buxoro davlat pedagogika instituti*

Annotasiya. Maqolada xalq amaliy san'atining yana bir muhim xarakterli belgilaridan biri bu ming yillar davomida xalq ustalari ijodida qo'llanib kelingan badiiy an'analar hisoblanadi. Bu hususiyat ko'proq xar bir xalqning u yashayotgan muhit, tabiati, iqlim sharoitlariga bog'liq bo'ladi. O'sib kelayotgan avlodga amaliy san'at vositasida ta'lim-tarbiya berish jarayonni mukammalashtirish pedagogning yeng muhim yutuqlari asosida amalga oshirish milliy san'atimizning yutuqlaridir. O'rta Osiyo mutafakkir pedagoglarining asarlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Axloqiy tarbiya masalasida sharq mutafakkirlari ko'plab o'zlarining asarlarini yozganlar. Mutafakkirlardan Ismoil al Buxoriy hadislarida, Ahmad Al Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nosir Farobiy, Al Xorozmiy, Alisher Navoiy, Bobur mirzo, Ulug'bek kabilarning o'gitlari axloqiy tarbiyada muhim manba hisoblanadi.

Kalit so'zlar: amaliy san'at, ijod, badiiy, ta'lim-tarbiya, pedagog, mutafakkir, tarbiya, axloqiy tarbiya, manba.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ УЧЕНЫХ-ВОСТОКОВЕДОВ НА НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ СРЕДСТВАМИ ПРИКЛАДНОГО ИСКУССТВА

*Мамурова Дильфуза Исламовна, доцент
Шукуров Улугбек Жораевич, мастер
Бухарский государственный педагогический институт*

Абстрактный. В статье одной из важнейших характеристик народного творчества являются художественные традиции, которые использовались в творчестве народных мастеров на протяжении тысячелетий. Эта особенность во многом зависит от окружающей среды, природы и климатических условий каждого народа. Совершенствование процесса воспитания подрастающего поколения средствами прикладного искусства, основанного на важнейших достижениях педагога, является достижением нашего национального искусства. Важно использовать труды центральноазиатских мыслителей и педагогов. Восточными мыслителями написано много работ по нравственному воспитанию. Среди мыслителей в хадисах Исмаила аль-Бухари важное место занимают учения Ахмада аль-Фаргани, Абу Али ибн Сины, Абу Райхана Беруни, Абу Насыра Фараби, Аль-Хорозми, Алишера Наваи, Бабур Мирзы, Улугбека. источники нравственного воспитания.

Ключевые слова: практическое искусство, творчество, художественное образование, педагог, мыслитель, воспитание, нравственное воспитание, ресурс.

PEDAGOGICAL VIEWS OF ORIENTAL SCIENTISTS ON MORAL EDUCATION OF STUDENTS THROUGH APPLIED ART

*Mamurova Dilfuza Islamovna, associate professor
Shukurov Ulugbek Jorayevich, master
Bukhara State Pedagogical Institute*

Abstract. In the article, one of the most important characteristics of folk art is the artistic traditions that have been used in the work of folk masters for thousands of years. This feature mostly depends on the environment, nature, and climatic conditions of each nation. Perfecting the process of providing education to the growing generation by means of applied art, based on the most important achievements of the pedagogue, is the achievement of our national art. It is important to use the works of Central Asian thinkers and pedagogues. Eastern thinkers have written many works on moral education. Among the thinkers, in the hadiths of Ismail al-Bukhari, the teachings of Ahmad Al-Farghani, Abu Ali ibn Sina, Abu Rayhan Beruni, Abu Nasir Farabi, Al-Khorozmi, Alisher Navai, Babur Mirza, and Ulug'bek are important sources of moral education.

Key words: practical art, creativity, artistic, education, pedagogue, thinker, education, moral education, resource.

Respublikamizning mustaqilligi tufayli tinch, farovon xalq hokimiyati bo'lgan demokratik jamiyat, davlat qurishga bel bog'ladik. Bunga osonlikcha yerishilgan yemas. Shu qisqa davr ichida minlab turli – tuman buzg'unchi g'oyalar ham davlatimizni notinch qilib qoydi. Ollohga shukurki, biz o'z yo'limizni topib oldik. Yendi ta'lim – tarbiyaviy ishlarini

yanada jonlantirish lozim. Jamiyatni axloqan komil insonlarni ribojlantirib berishligi azaldan ma'lum. Axloqiy – ijtimoiy ong shakllaridan biri deb hisoblanadi. Har bir insonning shu jamiyat oldidagi burchi, oiladagi yurish – turish, maqsadi va o'ziga oid vazifalari, tartib va qoidalari bo'ladi. Mana shu masalalarga to'g'ri munosabatda bo'lishlikda axloq normalari yotadi. Axloq – bu poklik, insoniylik, boshqalar oldida o'zining hamma jihatdan sifatleri bilan yetuk yekanligi. Axloqning juda ko'plab omillar bor.

Bizga ma'lumki, u yoki bu xalq, millat to'g'risida ma'lum tasavvurga yega bo'lish uchun, uning madaniy merosi, san'ati, adabiyotidan xabardor bo'lish kifoyadir. Shu nuqtai – nazardan qaraganda, xalqning muayyan tarixiy bosqichlarini, ijtimoiy – iqtisodiy, ma'naviy turmush tarzi, hayotiy qarashlari, orzu umidlari, urf – odatlarini o'zida mujassam yetgan xalq amaliy san'ati asarlarini o'rganish yetarli yemas. Chunki, xalq amaliy san'ati umuminsoniy g'oyalarni tarannum yetishi bilan o'zida, milliy g'oya va mafkuraning yeng muhim tendensiyalarini ifoda yetadi.

Shunday yekan, Respublikamizda amal qilinayotgan ta'limning barcha bo'g'inlarida, xususan, amaliy san'at ta'lim – tarbiyaning yeng asosiy shakllantiruvchisi bo'lmish umumiy o'rta ta'limdan keyingi kasb – hunar ta'limida o'quvchilarni axloqiy tarbiyasini milliy merosimizning yeng noyob namunalari hisoblanmish amaliy san'ati bilan chuqur tanishtirib borish, shu orqali ularda yuksak madaniyat va ma'naviyatni shakllantirishga dolzarb vazifa sifatida qaralmog'i lozim bo'ladi. Bu maqsadni amalga oshirilishi birinchidan, ta'limni milliy negizini mustahkamlashga xizmat qilsa, ikkinchidan yosh avlodni milliy o'zlikni teranroq his yetishlariga olib keladi, uchinchidan yoshlarni milliy g'oya va mafkura ruhida tarbiyalash imkoniyatlarini oshirishga olib keladi.

Zero, amaliy san'at inson his – tuyg'ularini, orzu–istaklarini, kechinmalarini o'ziga xos ranglarda, shakllarda tasviriy tilda ifoda yetadi va inson ruhiyatiga, hissiyotiga faol, yemotional ta'sir yetadi. Naqqoshlik darslari mazmunida olib boriladigan ta'limiy tarbiyaviy ishlar yesa o'quvchilarning axloqiy tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, ularda go'zallikka bo'lgan his–tuyg'ularini rivojlantirish, shu tariqa amaliy san'atga doir yestetik dunyoqarashini shakllanishiga asosiy omil axloqiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

O'quvchilarni amaliy san'atning sehrli olamiga olib kirish, ularda amaliy san'atga ongli munosabatni shakllantirish, qobiliyatlarini o'stirish bunday murakkab pedagogik jarayonda o'qituvchilardan yuksak kasbiy va pedagogik mahoratini talab qiladi.

Amaliy san'at vositasida axloqiy tarbiyani oldiga qo'yilayotgan maqsad va vazifalarni muvaffaqiyati uni maktablarda qay darajada uyushtirilganlik va tashkil yetilganligiga bog'liqdir. Chunki, bu bosqichda amaliy san'at ta'limining poydevori bo'lib qo'yiladi. Bu jarayonda, ayniqsa, o'qituvchining tasvirlash qobiliyati, o'qitish metodikasidan tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyat kasb yetadi. O'qituvchi mashg'ulotlar jarayonida o'quvchilarni suratlarini, amaliy san'at buyumlarini savodli, qonun–qoidalarni o'zlashtirishlariga ye'tibor bermog'i lozim. O'qituvchi har bir darsning va darsda qo'llaniladigan faoliyatlarni ko'tarinki ruhda qiziqish va ishtiyoq bilan qabul qilinishiga yerishishi zarur. Buning uchun u dastlabki vaqtdan o'quvchilarni psixologik, fiziologik hususiyatlarini va individual qiziqishi, qobiliyat va imkoniyatlarini yaxshi bilishi talab yetiladi. O'quvchilarni qiziqishi, diqqati va o'yinga moyillik kabi hususiyatlariga ko'ra faoliyat turlarini tez–tez almashtirib turish, darsda naqsh, ganch, o'ymakorlik, zardo'zlik kabi amaliy san'at turlaridan foydalanmog'i lozim.

Amaliy san'atning asosiy maqsadi insonlar yashaydigan muhitni va o'zini o'rab olgan buyumlarini chiroyli qilishdan iborat. San'atning bu turida go'zallik va qo'llanish (foydali)lik) birligi degan ibora bor. U buyumlarni faqat turmushda qo'llanilgandagina go'zal bo'lishi mumkinligini bildiradi. Hatto, ayrim buyumlar bezaksiz bo'lganda ham go'zal va badiiy bo'lishi mumkin. Bunda bu buyumning shakli va materiali katta ahamiyat kasb yetadi. O'zingiz tasavvur yetib ko'ring, biron bir usta nihoyatda ajoyib bir shakldagi, tuzilishdagi, rangdagi, bezakdagi buyumni yaratgan. U har jihatdan kishilar ye'tiborini o'ziga tortdi. Lekin, undan amaliyotda foydalanib bo'lmasa, u narsani go'zalligiga ham bo'lmaydi, Amaliy san'atda shakl muhim ahamiyat kasb yetadi. Agarda buyum hajm jihatdan maqsadga muvofiq ishlansa–yu, uni shakli topilmasa u ham chiroyli yoki badiiy hisoblanmaydi. Shuning uchun ham amaliy san'at buyumini yaratishda buyum shaklini, uning vazifasidan kelib chiqqan holda tayyorlanishi lozim.

Amaliy san'at buyumlarini tayyorlashda uni materialini to'g'ri tanlash katta ahamiyat kasb yetadi. Chunki, bu materiallar shu buyumlarning vazifasiga mos kelishi kerak. Aytaylik, idish–tovoqlar tayyorlashda usta, unga oziq–ovqat yoki ichimlik solinishini hisobga olishi lozim. Amaliy san'atda ustalar yasaladigan buyumning vazifasiga qarab mavjud barcha materiallardan foydalanadilar. Ular tuproq, tosh, suyak, yog'och, gazmol, ganch, metall va boshqalar. Hozirgi vaqtlarda sintetik materiallar ham keng qo'llanilmoqda. Kishilarni axloqiy tarbiyalashda ular muhim ahamiyatga yega.

Xalq amaliy san'atining yana bir muhim xarakterli belgilaridan biri bu ming yillar davomida xalq ustalari ijodida qo'llanib kelingan badiiy an'analari hisoblanadi. Bu hususiyat ko'proq

xar bir xalqning u yashayotgan muhit, tabiati, iqlim sharoitlariga bog'liq bo'ladi. Chunki, amaliy san'at ustasi o'z asarini yaratayotganda u go'zallikni tevarak-atrofdan, tabiatdan oladi. Masalan, o'zbek xalq ustalari o'z ishlarida toychoq, qo'zichoq tovus tasvirlarini, shimoliy o'lkalarning ustalari bug'u, kiyik tasvirlarini ishlaydilar. Asar materialiga yesa o'zbek ustalari ganch, loy, mis kabilarni, shimoliy xalqlar yog'och va hayvon suyaklarini ko'proq ishlatadilar. Yuqorida qayd qilganimizdek, asar koloritiga iqlim ham ta'sir ko'rsatadi. Shimoliy o'lkalar iqlimi sovuq bo'lgani uchun u yerdagi ustalar ko'proq sovuq, ranglarni, issiq, iqlimli O'zbekiston ustalari ko'proq iliq ranglarni qo'llaydilar. Shunday qilib, har bir xalqning amaliy-bezak san'atida o'z an'analari shakllanadi.

O'zbek diyorida vujudga kelib, gullab yashagan amaliy san'at turlari bemisil va betakrorligi bilan dunyoga mashhur. Bu taraqqiyot bosqichi haqida fikr yuritar yekanmiz, O'zbek amaliy bezak san'atining kelib chiqishi insoniyatning ilk davri, ya'ni ibtidoiy jamoa davriga borib taqalishining guvohi bo'lamiz. O'lkamiz zaminidagi arxeologik qazishlar natijasida topilgan yodgorliklarning guvohlik berishicha, insonning jismga badiiy ishlov berish usulida buyum yaratish faoliyati tosh asridayoq boshlanib, asrlar o'sha hozirgacha davom yetib kelmoqda. Bizgacha ibtidoiy jamoa tuzumida ashyoviy dalillar – mehnat va ov qurollari, uy-anjom va bezak buyumlari, odamlar yashagan manzil qoldiqlari yetib kelgan. Tuproq ostida qolib ketgan tarixiy yodgorliklar odam va hayvonlar jasadining qoldiqlari, g'or va yerto'la devorlariga chizilgan surat va bo'rtma tasvirlar ibtidoiy jamoa davri tarixini o'rganishning muhim manbai hisoblanadi. Paleolit davrida amaliy-dekorativ san'at namunalari ham keng tarqala boshladi. Buyumlarni naqsh bilan bezashga, turli taqinchoqlarga, tumorlarga yehtiyoy paydo bo'lganligi arxeologlar tomonidan topilgan ashyoviy buyumlarda namoyon bo'lmoqda. Odamlarning o'troq holga o'tishlari, tabiat qonun-qoidalarini ko'zatisish simmetriya, ritm, shakl tuyg'ularini o'sishiga sabab bo'ldi. Bir xil yelementlarning tekis qaytarilishi yoki oralab kelishi asosida vujudga keladigan o'ziga xos naqqoshlik san'atini maydonga keltirdi. Naqqoshlik yangi tosh (neolit) asrida keng yoyildi, dekorativ-amaliy san'atning taraqqiy yetishga ta'sir ko'rsatdi va yordam berdi. Kulolchilik va boshqa buyumlarni naqsh bilan bezash keng tus oldi. Parallell, spiralsimon va to'lqinsimon chiziqlar, aylanalalar shu davrdagi ko'pgina naqshlarning asosini tashkil yetadi. Geometrik naqshlar asta-sekin sxematik odam, hayvonlar va o'simliklar dunyosidan olingan shakllar bilan boyitilib, mazmunan kengayib bordi. Uning yelementlari koinot kuchlarining ramziy belgilarini aks yettira bordi. Masalan, rozetka–quyosh ramzi, to'lqinsimon chiziq–harakat, suv ramzi va hokazo. Naqqoshlik san'ati yendilikda dekorativ funksiyani bajaribgina qolmay, balki shu bilan birga, kishilarning g'oyaviy va falsafiy tushunchalarni ham ifodalay boshladi. Bronza asrida O'rta Osiyoda kulolchilik yanada rivojlandi. Kulolchilik dastgohlarining yuzaga kelishi yesa, yaratilgan buyumlarning yanada nafis va go'zal bo'lishini ta'minladi. Chustdan topilgan qizil fonga qora bo'yoqlar bilan rasm va naqshlar ishlagan sopol buyumlar diqqatga sazovordir. Temir asrida ham dekorativ-amaliy san'at yetakchi o'rinni yegallaydi. Bezash ishlarida geometrik naqshlardan tashqari, syujetli kompozitsiyalardan foydalanish alohida rivojlangan. O'rta Osiyoning qadimgi davri san'ati va madaniyatini o'rganishda yer ostidan, qabrlardan topilgan turli dekorativ amaliy san'at namunalari, jang, ov va mehnat qurollari ham muhim rol o'ynaydi. Sopol buyumlar, bronza, oltin, kumushdan ishlangan, kishilar yehtiyoji uchun ishlatiladigan buyumlar yuzasi naqshlar bilan bezatilgan, bo'rtma tasvir va haykallar bilan pardozlangan.

Yaqin o'tmishda o'zbek amaliy bezak san'atining yeng rivojlangan naqqoshlik, ganchkorlik, tosh va suyak o'ymakorligi, kandakorlik, pichoqchilik, buyrachilik, zargarlik, kashtachilik, zardo'zlik, gilamdo'zlik, kigizchilik, savatchilik kabi turlarining o'ziga xos bajarish texnologiyalari, haqiqiy milliy nomlari, ularga xos atamalar, bu san'atlarga xos maktablar, uslublar hamda shu sohalarida nom qozongan ustalarning xizmatlari butun jahonga dong'i ketgan. O'rta Osiyo naqqoshlik san'ati qadimdan dunyoga mashhur. O'tmishda ota-bobolarimiz ko'rgan muhtasham binolar hozirgi kungacha maftunkor jilvasini yo'qotmagan. Yuksak did bilan ishlangan naqshlar hozirgacha bizni hayratga solib kelmoqda. Naqsh arabcha tasvir, gul degan ma'noni bildirib, u qush, hxayvonot, o'simlik dunyosi, geometrik va boshqa turli shakllarning ma'lum tartibda takrorlanishidan hosil qilingan axloqiy narsalardir. Islom talablariga bo'ysunish oqibatida jonivorlar, parrandalar va odamlarni tasvirlash yo'qolib borib naqqoshlik rivoj topdi. Naqqosh usta o'z ishida ranglarning tabiiy jilosidan va uyg'unligidan, bejirim shakldan, material fakturasidan mohirlik bilan foydalanib yorqin ifodalikka yerishadi. O'zbekistonning an'anaviy me'morchiligida naqqoshlik asosan shiftlarni, jimjimador arklarni, saroy ustunlarini, masjidlar, maktablar, boylarning uylari, yog'ochdan yasalgan buyumlarni bezashda qo'llangan.

O'sib kelayotgan avlodga amaliy san'at vositasida ta'lim-tarbiya berish jarayonni mukammallashtirish pedagogning yeng muhim yutuqlari asosida amalga oshirish milliy san'atimizning yutuqlaridir. O'rta Osiyo mutafakkir pedagoglarining asarlaridan foydalanish muhim hisoblanadi. Amaliy san'at turlari va hunarmandchilikka qarata "Yey inson agar dono bo'lay desang, hunarmand bo'lishni o'yla, hunarmandchilik sababidan izzat-hurmatga

yerishasan agar hunardan bebahra bo'lsang, quruq soyasiz daraxtga o'xshab qolasan" deb fikrini aytadi. Axloqiy tarbiya masalasida sharq mutafakkirlari ko'plab o'zlarining asarlarini yozganlar. Mutafakkirlardan Ismoil al Buxoriy hadislarida, Ahmad Al Farg'oniy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nosir Farobiy, Al Xorozmiy, Alisher Navoiy, Bobur mirzo, Ulug'bek kabilarning o'g'itlari axloqiy tarbiyada muhim manba hisoblanadi.

O'zbek xalq amaliy san'ati qadimiyligi va boy madaniyati bilan butun dunyoga mashhurdir. Mamlakatimizning yer usti va tuproq ostidagi qismi ulkan bir tarixiy muzeydir. Asrlar davomida orttirilgan madaniy va ma'naviy boyligimiz, xususan, o'zbek milliy xalq amaliy san'atining yeng rivojlangan turlaridan: ganchkorlik, naqqoshlik, zargarlik, kashtachilik, yog'och, tosh va suyak o'ymakorligi, kulolchilik, pichoqchilik, kigiz bosish, savatchilik, bo'yraichilik kabilarni o'rgatish, o'rganish texnologiyasi, ustalarning haqiqiy nomlari, o'ziga xos maktablari, yaratgan uslublari bir vaqtlar kimlar tomonidan taqqirlanib davrlar o'tishi bilan asta-sekin yo'qolib ketish xavfi ostida qolgan yedi.

San'atda biz mazkur tadqiqotimizni ana shu maqsad va vazifalardan ishlab chiqib olib borishga, zarur ilmiy xulosalar, tavsiyalar ishlab chiqishga harakat qildik.

Al-Fargoniy o'z kashfiyotlarila geliosentrizmga o'tish uchun ilmiy zamin yaratdi; Ekvator va ekliptika tekisliklaridagi doimiy burchakni 23 daraja-yu 35 minut deb anik o'lchadi; sferalar radiusini birinchi marta belgilab berdi; Oy va Quyosh tutilishlarini tadqiq etdi; Yer yoyining qaysi uzunligi 1° ga to'g'ri kelishini o'lchab, bu mikdorni aniqladi, uni 360 ga kupaytirib, 40800 km. ni hosil qilishini qayd etgan. Yer shari meridianining uzunligini aytib berdi; Nil daryosi idrometeorologik tabiatini aniqlaydigan asbob — «Miqyesi Nil»ni yasadi. Suv uchun tulanadigan solik shunga asoslandi, xalk, uni «adolat tarozisi» deb atadi; inson yashaydigan maydonni yetti iqlimga buldi; vaqt o'lchamini; osmonning, kelajak manzarasini ifodalaydigan usturlob nazariyasini yaratdi va h. k.

Abu Nasr Forobiy. (873—950). Abu Nasr Muxammad ibn Muxammad ibn Uslug' Forobiy Sirdaryo bo'yidagi Forob-O'tror degan joyda dunyoga kelgan. U Toshkent, Samarqand va Buxoro, shuningdek, Bag'dod shaharlarida o'z bilimini oshirgan. Forobiy umrining so'nggi yillarini Halab, Damashk shaharlarida o'tkazgan. U 160 ga yaqin asar yozgan.

Asarlari: «IXso al-ulum», «Xikmat asoslari», «Aristotel logikasiga talqinlar», «Katta muziqa kitobi», «Grajdanlik siyosati», «Fozil shahar aholilarining raylari», «Mantiqqa kirish», «Vakuum haqida», «Metafizika tezislari» va boshkalar. Forobiy dunyoqarashining asosini panteistik g'oya tashkil etadi. Uning fikricha, mavjudot emanasiya yordamida ibtidoan boskichmaboskich paydo bo'lgan. Forobiy o'zining ijtimoiy qarashlarida ma'naviy xayotga oid ko'pgina kimmatli fikrlarni olg'a surgan. U insoniyat jamiyati vujudga kelishi va rivojlanishining muayyan tabiiy sabablarini ko'rsatib bergan. Jamiyat axloqining vujudga kelishi, inson va jamiyatning o'zaro munosabatini tekshirgan. Shuningdek, u insoniylik, adolat, yetuk jamoa, komil inson muammosini o'rta ko'ygan va ularni nazariy jixatdan asoslab bergan.

Abu Ali ibn Sino (980—1037). Ibn Sino asl ismi Xusain, otasining ismi Abdulloh — mashhur qomusiy olim: tabiatshunos, faylasuf, astronom, matematik, musiqashunos, xuquqshunos, tilshunos, yozuvchi va shoir Buxoro yaqinidagi Afshona qishlog'ida dunyoga kelgan. Ibn Sino «Shayx-ur-raisi» («Olimlar boshlig'i») deb nom qozongan. U 450 dan ortiq asar yozib qoldirdi. Shulardan 190 ga yaqini falsafa, mantiq, ruxshunoslik, axloqshunoslik va ijtimoiy-siyosiy masalalarga bag'ishlangan Ibn Sino asarlarining 100 tasi bizgacha yetib kelgan.

Abu Rayxon Beruniy (973—1048). Abu Rayxon Beruniy Xorazmning qadimiy poytaxti Kat shahrida dunyoga kelgan, Razlada vafot etgan.

Asarlari: «Qadimgi xalqlardan ko'lgan yodgorliklar», «Mas'ud qonuni», «Xindiston», «Geodeziya», «Mineralogiya», «Saydana». Beruniy ma'naviyat va madaniyat sohasida quyidagi fikrlarni ilgari suradi: Fanning sofligi; Dunyoni deistik tushunadi: xudo dunyoni yaratib, uning ishlariga aralashmaydi degan diniy-falsafiy yo'nalishga moyil bo'lsada, dunyo yaratganligini tan olsa-da, tabiatni mustaqil deb xisoblaydi; Ibn Sino bilan qilgan ilmiy munozarada uziga xos atomistik nazariyani ximoya qiladi; geosentrik va geliosentrik nazariyalar tengligi haqidagi farazlarni ilgari suradi; inson xayvondan o'z aqli bilan farq qilishini ta'kidlaydi.

Nosir Xisrav (1004—1088). Nosir Xisrav Qabodiyon (Tojikiston)da tavallud tongan. U ko'plab adabiy, ilmiy, falsafiy asarlar va risolalar muallifidir.

Asarlari: «Rushnoinoma»; «Saodatnoma» (masnaviyatlari); «Zod ul usofirin»; «Xon-ul-ixvon»; «Din vajxi»; «Bo'ston ul-uqul»; «Jome' u l - hikmatain»; «Safarnoma» (nasriyrisola). Nosir Xisrav o'zining ma'naviy xayoti, diniy-falsafiy dunyoqarashi jixatidan botiniya va ismoiliya mazhabining izdoshi va asoschilaridan xisoblanadi.

Nosir Xisrav insonning poklanish jarayoniga aloxida etibor qaratadi. Buning uchun g'ayri insoniy harakat, yomon xulqatvordan saqlanishga, g'ariblar diliga ozor bermaslikka

chaqiradi. Axloqiy tarbiya roliga yuksak baxo beradi. U molumulkka berilmaslikka, adolat va insofqa da'vat etadi. «Ma'naviy jixatdan ulg'aymokchi bo'lsang, martabangni yuqori ko'tarishni istasang, jaxonning ulug'lariga yaqinlashishni xohlasang, ilm o'rgan, aqlu idrokingni takomillashtir», - deydi Nosir Xisrav. Ulug' zaxmatkash shoir uz asarlarida odamlarni yuksak odamiylik sifati va fazilatlarini egallashga chaqiradi. Uning fikricha, axillik, adlu insof, mexru oqibat, uzaro ittifoq ustuvor bulgan yurtda zulm mag'lub bo'ladi, inson sharafi g'olib keladi, uzaro nizolar barxam topadi.

Ta'lim muassasalarida bolalarga tasviriy san'at, musiqa, til va kompyuter savodxonligini o'rgatuvchi guruhlar tashkil etilmoqda. Bu kabi harakatlar maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga xizmat qiladi.

Umumiy o'rta ta'lim to'qqiz yillik majburiy xarakterdagi umumiy hamda uch yillik o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limidan iborat. Umumiy o'rta ta'lim boshlang'ich ta'limni ham qamrab oladi. Mazkur bosqichda o'quvchilarning fanlar asoslari bo'yicha muntazam bilim olishlari, ularda bilim olish ehtiyojining yuzaga kelishi, asosiy o'quv-ilmiy va umummadaniy bilimlarning o'zlashtirishlari, milliy va umumbashariy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlar, mehnat, ijodiy fikrlash, atrof-muhitga ongli munosabatda bo'lish, shuningdek, kasb tanlash ko'nikmalarining shakllanishi uchun pedagogik shart-sharoit yaratiladi. Davlat tomonidan tasdiqlangan namunadagi attestat o'quvchilarning umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ma'lumotiga egaliklarini belgilaydi.

Ustoz - shogird hamkorligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shrgirdlarning axloqiy tarbiyasi masalasiga alohida e'tibor berilganligida namoyon bo'ladi.

«Axloq» ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, uning mohiyati, shaxs xatti-harakatlari, yurish-turishi, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari, qoidalari, shuningdek, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Shu bois, axloq ijtimoiy xodisa sifatida jamiyat ma'naviy-ruxiy hayotida o'ziga xos muhim ahamiyatga ega. Muayan millat qiyofasi, uning kishilik taraqqiyotidagi o'rni belgilanayotgan jarayonda maskur tushuncha asosiy mezonlardan biri bo'lib xizmat qiladi.

«Axloq» tushunchasi oila fikri asosida tartibga soluvchi faoliyat tarzida kishilik jamiyatining ilk bosqichida shakllangan. Qadimdan oq ijtimoiy-falsafiy, psixologik, pedagogik, tarixiy, badiiy, etnografik va madaniyatshunoslikka oid asrlarda ushbu tushuncha turli ko'lamda ishlatilib kelingan.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, mutafakkirlarning asarlari orqali ijtimoiy ong shakllanadi, ijtimoiy tartib-qoida bo'lib, bu tartib-qoida ijtimoiy hayotning barcha sohalarida kishilarning xatti-harakatini tartibga solish vazifasini bajaradi. Axloq omma faoliyatini tartibga solishning boshqa shakllari (o'quv, ishlab chiqarish, xalq ananalari) da o'z talablarining asoslanishi amalga oshirilishi va omma fikri asosida tartibga solinishi bilan farq qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Hamdamova. Ma'naviyat asoslari. T.: «Fan va texnologiya». 2008 y.
2. S. Dolimov, U. Dolimov. Kaykovus unsurulmaoniy qobusnoma T.: «Istiqlol» 1994 y.
3. San'at – yoshlar nigohida. Magistrantlarning ilmiy-amaliy konferentsiyasi materiallari. T.: 2019 y.
4. A. Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: O'qituvchi. 1992 y.